

Een kruis op de wereldcultuur

Achtergrond - 3 juni 2020 - Auteur: Merlijn Schoonenboom

Als het dan toch nog gebeurt, barst er applaus los. 'Bravo!' klinkt het bij een paar van de ongeveer tweehonderd aanwezigen. Na twaalf uur wachten is op 29 mei het gouden kruis naar boven gehesen, helemaal bovenop de koperen paleiskoepel, 70 meter boven Berlijn. Even lijken de heftige discussies over het kruis tot het verleden te behoren.

De plaatsing van het kruis geldt bij de wachtende bewonderaars als de bekroning van de wederopbouw van het Berlijnse stadslot. De officiële opening is vanwege de corona-crisis weliswaar uitgesteld tot eind 2020, maar het slot heeft voor hen zijn plek als het 'geestelijk midden' van de stad weer ingenomen; na zeven jaar bouwen, nadertig jaar discussies en zeventig jaar nadat de DDR-machthebbers het als een 'monument van het Pruisische feodalisme' lieten opblazen.

Voor de haastige voorbijganger zal de nieuwste decoratieve aanwinst op dit barokke paleis tegenover het Museumeiland nauwelijks te merken zijn. Het christelijke symbool, dat de punt van een rijk gedecoreerde koepellantaarn van twaalf meter hoogte en zestien ton gewicht vormt, is vanuit de verte gezien ook gewoon maar een kruis, zoals er in de stad tientallen te zien zijn.

Dat er met dit ene kruis meer aan de hand is, blijkt goed een dag later, als een toeschouwer een [filmpje van de plaatsing op YouTube](#) zet. 'Als ik eraan denk dat er enkelen uit de 'elite' deze kruis-lantaarn uit alle macht wilden verhinderen', schrijft een *user* eronder, 'vind ik het kruis dubbel zo mooi'. 'Paranoïde onmensen', schrijft een ander over die 'elite', 'die een gestoorde verhouding tot hun natie en cultuur bezitten'. 'Alsjeblieft niet te vast schroeven', grapt een derde: 'De halve maan moet er ook nog op.'

De bewonderaars van het kruis zien het als een bevestiging van hun hedendaagse Duitse identiteit

Het zijn slechts een paar van de reacties, maar hierin klinkt onmiskenbaar het taalgebruik van Duitse rechtsnationalistische bewegingen door, zoals dat afgelopen jaren veelvuldig op het internet te lezen was. Voor deze bewonderaars is het kruis boven op dit paleis niet gewoon een christelijk symbool of een historisch accurate reconstructie van het Pruisische stadsverleden. Zij zien het kruis als een bevestiging van hun hedendaagse Duitse identiteit, die in een

multiculturele samenleving bóven die van de andere culturen dient te staan.

'Dialogoog der culturen'

Deze politieke opwinding over het kruis zou bij het begin van de bouw in 2013 nog ondenkbaar zijn geweest. Zeker, de wederopbouw van het stadsslot is al sinds de hereniging van Duitsland in 1990 een terugkerend twistpunt tussen progressieven en conservatieven. De wederopbouw van het stadsslot diende als verzoening tussen beide kampen: de reconstructie was een wens uit conservatieve hoek, maar die had de Bondsdag in 2002 alleen maar kunnen besluiten omdat er een progressief plan voor de inhoud was bedacht.

Binnen in het Pruisische stadsslot kwam daarom een centrum voor wereldcultuur, het Humboldt Forum. Dit prestigieuze museum in het hart van de Duitse hoofdstad moest het belang van de 'dialogoog der culturen' in de hedendaagse multiculturele samenleving onderstrepen. Maar over een kruis bovenop die wereldcultuur maakte niemand zich in die jaren druk. Het kruis stond zelfs jarenlang gewoon op afbeeldingen van de reconstructie, waarmee de Italiaanse architect Franco Stella in 2008 de competitie voor de wederopbouw had gewonnen.

In 2017 veranderde de stemming plotseling. De opkomst van het kruis-debat had een praktische aanleiding: dankzij de schenking van vijftien miljoen euro door de weduwe van ondernemer Werner Otto werd het kruis realiseerbaar. Maar de opwinding zou nooit zo hevig zijn geworden zonder de maatschappelijke context: de discussie over de 'nationale identiteit' die in Duitsland op dat moment woedde.

Kruis-debat

Het kruis-debat begon pas echt toen de linkse Berlijnse cultuurwethouder, sinds een jaar aan het roer, liet weten geen kruis meer te willen hebben. 'Laten we loskomen van een door onszelf opgelegde vernauwing van de blik op onze herkomst, onze wortels, onze cultuur', schreef Klaus Lederer van Die Linke. Het kruis op de wereldcultuur is een volkomen verkeerd signaal voor een multiculturele samenleving, vond ook zijn regeringspartner de Groenen: het zorgt voor een hiërarchie tussen de culturen, niet voor dialoog.

Ook de meeste progressieve publicisten keerden zich om die reden tegen het kruis: ze deden suggesties hoe het kruis vervangen zou kunnen worden door een meer eigentijds symbool, zoals een microscoop als symbool van de Verlichting of een combinatie van het kruis met een islamitische halvemaan en een Joodse davidster, als uitdrukking van de dialoog tussen de drie grote wereldreligies.

'Het kruis zorgt voor een hiërarchie tussen de culturen, niet voor dialoog'

De voorstanders van het kruis gebruikten al even beladen politieke argumenten, zeker niet alleen in reactionaire kringen. Het kruis-debat kwam op een nationaal niveau terecht toen Monika Grütters van de CDU, als staatsminister van Cultuur de verantwoordelijke regeringsvertegenwoordiger voor het Humboldt Forum, zich als verdediger opwierp. Natúúrlijk moet er een kruis op het paleis, vond Grütters, die tot de progressieve 'Merkel-vleugel' van de CDU behoort. Volgens haar sloot een kruis geen dialoog uit, integendeel: het Humboldt Forum is 'alleen geloofwaardig als wij ons bewust zijn van onze eigen wortels en ze ook laten zien.'

Identiteitsdiscussie

Twee verschillende aspecten van de identiteitsdiscussie kwamen die zomer in het kruis-debat samen. Binnen de internationale cultuurwereld woedde al langer een uiterst kritische discussie over de omgang met het koloniale verleden. Die discussie was voor het eerst ook in Duitsland aangekomen, en concentreerde zich op het toekomstige programma van het Humboldt Forum. De politieke lading van het kruis-debat werd vergroot door de naderende Bondsdagverkiezingen van september 2017, die geheel in het teken van de nieuwe partij AfD stond. De AfD speelde op dat moment weliswaar nog geen actieve rol in het kruis-debat, maar verscherpte al wel de stellingnames in het debat over de multiculturele samenleving.

Franco Stella, de architect van de wederopbouw, probeerde de verhitte cultuurstrijd te sussen. Voor hem hadden de paleisdecoraties geen politieke maar een historische betekenis, schreef hij. Hij waarschuwde de critici ervoor in te grijpen in de symboliek van historische gebouwen en alleen de moreel wenselijke decoraties over te laten. Dat zou tot een nieuwe beeldenstorm leiden, schreef hij, want: 'Slechts zeer weinig monumentale gebouwen in Europese steden zijn tegen deze beschuldiging bestand'.

Die historische achtergrond van het kruis was in 2017 overigens bij slechts weinigen echt bekend; het zou de gemoederen van linker- en rechterzijde vast nog eens hebben opgehitst. Want ‘gewoon’ een religieus symbool is dit kruis nooit geweest. Het kruis was een initiatief van de Pruisische koning Friedrich Wilhelm IV, een ijverig hobby-architect. Hij had in 1844 zelf het ontwerp bedacht voor de nieuwe koepel, vierhonderd jaar ná de eerste variant van het stadslot uit 1453, 150 jaar nadat architect Schlüter het slot zijn beroemde barokke vorm had gegeven.

Machtsaanspraken Friedrich Wilhelm IV

De koning wilde een kapel in het slot hebben om er met zijn familie te kunnen bidden. Sommige historici noemen Friedrich Wilhelm IV om dit soort plannen ook wel een ‘romantische koning’, maar die benaming gaat voorbij aan de politieke bedoelingen die de koning met zijn koepel heeft gehad, schrijft de kunsthistoricus Alfred Hagemann, die de geschiedenis van de plek voor het Humboldt Forum onderzoekt.

Het kruis was een initiatief van de Pruisische koning Friedrich Wilhelm IV, een ijverig hobby-architect

Het tijdstip van de koepelbouw kon niet betekenisvoller zijn. Een paar maanden voordat de koepel in de herfst van 1848 klaar was, waren duizenden revolutionairen op het slotplein samengestroomd om voor meer politieke vrijheid en hogere lonen te demonstreren. 1848 was het jaar van de liberale Europese revoluties en even leek de ontwikkeling van een moderne liberale democratie ook in Pruisen te beginnen. Maar Friedrich Wilhelm IV liet op 17 en 18 maart het leger ingrijpen. De daaropvolgende bloedige gevechten op het plein, bekend als de

'Berlijnse barricadegevechten', hadden meer dan 200 doden tot gevolg. De koning liet erna wel een vrij gekozen parlement aan een nieuwe Pruisische grondwet werken, maar ook dat had weinig resultaat: de revolutionairen waren onderling te verdeeld en de koning kon een jaar later alles terugdraaien.

De koepel bevatte een duidelijke boodschap aan zijn volk, schrijft Hagemann in het artikel '[Symbolpolitik. Die Kuppel Friedrich Wilhelms IV. für das Berliner Schloss](#)'. De koning liet behalve het kruis ook een tekst aanbrengen waarop onder andere staat: 'Dat in naam van Jezus alle op de knieën gaan, die in de hemel en op aarde en onder de aarde zijn.' Hij droeg hiermee de 'universele machtsaanspraak van het christendom' uit, schrijft Hagemann - en precies dat kon Friedrich Wilhelm IV goed gebruiken als legitimatie voor zijn eigen autoritaire machtsaanspraken: de eenheid van kerk, staat en volk.

Vermoeide herhaling

De strenge inscriptie is ook nu weer op de koepel aangebracht. Met glimmende gouden letters op een felblauwe achtergrond staan ze onderop de koperen koepel, waar bovenop het kruis staat. Ook om die reden melden zich deze week opnieuw voor- en tegenstanders van het kruis in de Duitse media te woord, al klinken ze in vergelijking met drie jaar geleden toch vooral als een wat vermoeide herhaling: 'Alles is al gezegd', zoals 'Der Tagesspiegel' schreef.

Anders dan in 2017 zijn nu diverse voorzorgsmaatregelen genomen. De komst van het kruis gaat gepaard met een online publicatie van het Humboldt Forum, waarin de historische en maatschappelijke achtergronden worden uitgelegd; volgend jaar volgt een boek over het kruis-debat. De nieuwe leiding van het Humboldt Forum heeft alle mogelijke kritiek onderdeel van het eigen programma gemaakt, en neemt de critici daarmee alvast de wind uit de zeilen.

Juist dankzij dit soort discussies wordt het Humboldt Forum nog geschikter voor 'de dialoog der culturen', klinkt het nu zelfs moedig. 'Laten we toch iets bijzonders met het kruis doen!', zegt bijvoorbeeld de Nederlandse kunsthistoricus [Paul Spies](#), bij het Humboldt Forum intendant voor de afdeling 'Berlijn in de wereld'. 'Hoe zou het bijvoorbeeld zijn als het kruis er niet permanent zou zijn en we de koepel voor een korte periode aan een andere religie zouden aanbieden?'

Dus: toch nog een halve maan op de koepel? De boze *users* op het internet kunnen de messen alvast gaan slijpen. Het kruis staat er, maar het kruis-debat zal ook nu nog niet afgesloten zijn.

In zijn boek '[Een kleine geschiedenis van de grootste Duitse worsteling](#)' (Querido 2019) gaat historicus Merlijn Schoonenboom dieper in op de betekenis van het

Berlijnse stadslot voor de discussie over nationale identiteit in Duitsland

Dit is een artikel gedownload via [duitslandinstituut.nl](https://www.duitslandinstituut.nl).

Artikel: <https://www.duitslandinstituut.nl/artikel/38110/een-kruis-op-de-wereldcultuur>